

**INSTITUUT
VOOR
VLAAMSE
VOLKSKUNST**

België
P.B.
2800 Mechelen 1
8/4264

VOLKSKUNST

VLAAMS
DANSARCHIEF

*

VLAAMS
VENDELARCHIEF

*

STREEKDRACHTEN
COMMISSIE

JAARGANG 41
NUMMER 4
DECEMBER 2017

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE EN DE VERSPREIDING VAN DE
VLAAMSE VOLKSCULTUUR
Afgiftekantoor Mechelen 1 - P 706365
Terugzendadres: Jubellaan 123, 2800 Mechelen

EDITORIAAL

Tijdloze volkskunst

Grasduinen in archieven geeft ons een beter inzicht in het heden. We keren voor een wjl terug naar de jaren '70 om te zien hoe we dan omgingen met volkskunst. We eindigen evenwel bij het heden.

Een volk zonder verleden heeft geen toekomst. In hoeverre geldt dat ook voor de volkskunstminnende gemeenschap?

Bij het behandelen van de collectie Frans ('Sus') Geens in KADOC, stootten we op interessant archiefmateriaal. Het brengt ons terug naar de zomer van 1975. In verschillende Vlaamse steden worden activiteiten georganiseerd rond aspecten van het volksleven in Europa. Het openluchtmuseum van Bokrijk doet zijn duit in het zakje met het opvoeren van huwelijksrituelen door groepen uit binnen- en buitenland tijdens de periode van 5 juli tot 31 augustus.

Buitenlandse groepen uit Bulgarije, Frankrijk, Polen, Roemenië, Turkije en het toenmalige Tsjecho-Slowakije traden in de loop van de zomervakantie op. Vlaanderen werd aangekondigd voor het laatste weekeinde van augustus. Het volgend programma wordt voorgesteld in de begeleidende brochure⁽¹⁾:

... In de namiddag treedt een groep op onder begeleiding van de heer Geens. Dit huwelijksfeest uit onze eigen Vlaamse folklore wordt voorafgegaan door een korte schets van kennismaking: na met bloemendansen, liefdesliederen, horlepiep en vendelen om elkaars gunst te hebben gedongen, komt uit de meidans een koningspaar naar voren dat het bruidspaar wordt.

Op de vooravond van het huwelijk brengt de fanfare een serenade aan de bruidegom en worden heildronken gebracht. Nadat een oude broek aan een bonenstaak in brand is gestoken, trekt men naar het huis van de bruid, die broodjes waarin muntstukken gebakken zitten door het raam naar buiten gooit.

Op de huwelijksdag zelf wordt de bruidegom door de bruidsjonkers thuis afgehaald, en buiten verder uitgedost. Ze trekken naar het bruidshuis, waar ook de bruid voor het huis getooid wordt met

(1) Aspecten in het volksleven 1975. Huwelijksfeesten in Europa. Bokrijk 5 juli – 31 augustus 1975.

kroontje en mantel. Na vertrek van de bruidsstoet wordt het feestmaal voorbereid.

Het geschal van de koehoorn geeft te kennen dat de stoet op terugtocht is van de ceremonie. Nadat de gehele stoet onder de bloembogen doorgestapt is, wordt een speciale bruiloftsdans uitgevoerd. Er wordt gevendeld en er worden heildronken uitgebracht. Tenslotte gaat een dorpsfeest van start met dansen, liederen, vlaggenspel en muziek uit oude instrumenten ...

Dergelijke evocaties hebben een tijdeloos karakter. In maart jl. mochten we nog het prachtige volksspel 'Andries' meemaken door Volkskunstgroep Drieske Nijpers en 't Soeffleurken in Sint-Gillis-Waas. Volkskunstgroep Gelmel zocht inspiratie in Wereldoorlog I voor een aangrijpende weergave⁽²⁾. Het komt er blijkbaar op aan volkskunst een tijdeloos karakter te geven door de juiste elementen op het juiste moment bijeen te brengen tot een harmonisch geheel.

Figuur: herfsttijloos of Colchicum autumnale L.

(2) Laekeman G. Volkskunst in juli. Volkskunst 2017; 41 (3): 13-20.

Ook de natuur doet dat. Herfsttijloos (*Colchicum autumnale* L.) mag daarvan een voorbeeld zijn. De naam van de plant 'tijloos' appelleert aan de verschijningsvormen. In de herfst tonen zich de paarse, crocusachtige bloemen. Die maken in de late lente plaats voor de groene bladeren die de zaaddoos omvatten. De zaden bevatten bovendien colchicine, een geneesmiddel gebruikt bij jicht. Colchicine wordt onderzocht voor nieuwe toepassingen en overstijgt zo ook de traditie.

Terug naar volkskunst. We citeren Marc Laenen, conservator van Bokrijk in 1975:

... Openluchtmusea kunnen niet alleen de functie hebben om het materiële erfgoed te bewaren, maar zijn instellingen bij uitstek om sociale verschijnselen uit het volksleven museaal uit te werken. Wellicht kan er in de toekomst gedacht worden om openluchtmusea te beschouwen als musea waarin de mens in zijn gemeenschapsleven wordt voorgesteld en waarin de sociale dimensie van de traditionele samenleving geconserveerd en voortgezet wordt ... ⁽³⁾

Een actueel citaat, nu het Openluchtmuseum van Bokrijk zich bezint over zijn toekomst (zie bijdrage van Dr. H. Vannoppen in een volgend nummer van Volkskunst).

Marc Laenens' woorden stemmen tot nadenken. Ze liggen volledig in de lijn van de UNESCO Conventie over 'safeguarding'⁽⁴⁾. Cultureel erfgoed moet leven. Dat is ook de betrachting van het Instituut voor Vlaamse Volkskunst: niet enkel bewaren, maar ook onderzoeken hoe ons cultureel erfgoed kan leven. Een gemeenschap met een verleden heeft immers een toekomst.

Daarvoor moeten we houden van onze culturele rijkdom. Wijlen Herman de Coninck beschreef in 'Foto' op een prachtige wijze de verbondenheid tussen wat was en is.

Weemoed is een foto van voor twintig jaar.

Familie nog samen, nog gezond.

Is toen. Met een lijst van nu errond.

Het nu houdt het verleden bij elkaar.

(3) Aspecten in het volksleven 1975. Huwelijksfeesten in Europa. Bokrijk 5 juli – 31 augustus 1975.

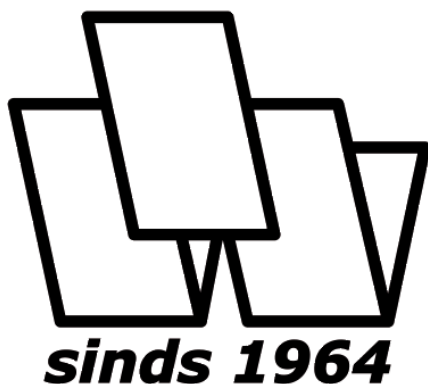
(4) Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. Paris, 17 October 2003.

*En omgekeerd. Want nu is maar even.
Is opschrikken en vragen:
waar waren we gebleven?
Bij jou. In Die Dagen.
Alles is ver. En de liefste dingen nog verder.
Maar door het verleden wordt het bij elkaar
gehouden, als schapen door een herder.*

Langs deze weg wensen we alle lezers en arbeiders op de volkskunstakker een voorspoedig 2018. Mocht in dit nieuwe jaar onze waardevolle traditie inspiratie en vreugde brengen, voor het leven van elke dag,

Heel hartelijk,

Gert Laekeman
Voorzitter IVV

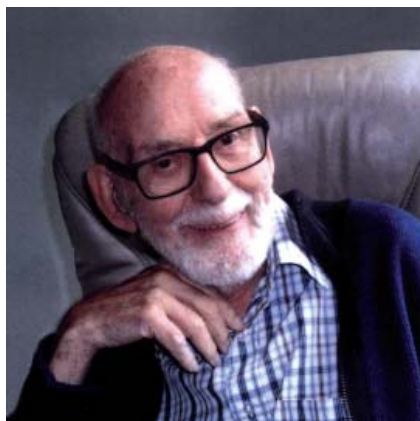
SPROKKELINGEN

In Memoriam Renaat Van Overbeke

Na Marcel Oelbrandt in juni jl., moesten we in oktober afscheid nemen van Renaat Van Overbeke.

Het heengaan van Renaat vervult ons met een gevoel van droefenis maar tevens van dankbaarheid. Droefenis, omdat iemand die we graag zien, altijd te vroeg heengaat. Dankbaarheid voor wat Renaat heeft kunnen betekenen voor elk van ons.

Hij kreeg de titel van erelid in april dit voorjaar. Reeds in 1947 gaf Renaat – samen met Nest Van Eynde – de eerste naoorlogse vendelcursus in het domein Iepenburg in Schoten. Een bijzonder moedige daad in die na-oorlogse tijd. Renaat was medeoprichter van de groep ‘die Toortse’ in Mechelen. ‘Die Pioene’ is dan weer de naam van een vendelgroep, met Renaat als medestichter. Reeds in 1969 werden de eerste vendelreeksen genoteerd in Schoten. Renaat verrichte

veldwerk over vendelreeksen in Brecht, Retie en Tongerlo, met het oog op het noteren van de figuren en de wijze van uitvoering. Renaats naam als coauteur prijkt op nagenoeg alle bundels met traditionele dansen en uitgaven over nieuwe creaties. Hij was een gewaardeerde dans- en vendelleider tijdens diverse cursussen. Ik herinner mij persoonlijk een cursus die Renaat kwam geven in een overvol Vossenhol, het lokaal van Reintje Vos in Kemzeke-Stekene. Hij leerde daar onder andere de Steltendans van Beerse aan voor niet minder dan 63 dansers!

Na een verdienstelijke loopbaan in het onderwijs ging Renaat met pensioen. Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan, en Renaat startte in Mechelen met de dansgroep ‘de Hopsenioorkens’ waar hij jarenlang de dansleiding verzorgde.

De leden van het Vlaams Dansarchief mochten steeds op een warm welkom rekenen in het gezellige huis aan de Laarstraat in Boortmeerbeek. Hilde

en Renaat waren dan telkens in de weer om het in hun simpele woning, ons zo comfortabel mogelijk te maken. Ondanks gezondheidsperikelen bleef Renaat het uiterste van zichzelf geven. Zijn tussenkomsten tijdens de werkstonden gingen wat trager, maar waren steeds gevat.

Renaats levensverhaal doet ons denken aan het bijbels verhaal van de wonderbare broodvermenigvuldiging. We kennen de historie. Jezus was al dagenlang op tocht en meer dan 5000 mensen volgden hem. Op een bepaald ogenblik stelt zich de materiële vraag over de wijze waarop aan zo'n menigte eten kan gegeven worden. Een jongen met vijf broden en twee vissen dient zich aan. Vijf broden en twee vissen: belachelijk weinig voor 5000 monden. Toch krijgt iedereen eten, op een miraculeuze wijze.

Renaat deed ook aan een wonderbare vermenigvuldiging. Met bescheiden middelen bouwde hij, samen met Hilde, een thuis voor een mooi gezin. Kinderen zorgden voor kleinkinderen, en kleinkinderen voor achterkleinkinderen. De boodschap van het verhaal van de broodvermenigvuldiging ligt in het zich belangloos durven inzetten voor mensen. Deze inzet leidt tot perspectief voor de toekomst. Renaat is niet meer in ons midden zoals wij dat zouden willen. Maar hij blijft voortleven in mensen en daden: in elk van ons een stukje Renaat.

Het gedachtenisprentje vat de karakteristieken van Renaat perfect samen:

*... Een technisch wonder,
Gepassioneerd door en voor Vlaamse Volkskunst,
Een hardwerkende echtgenoot,
Een fantastisch leuke opa ...*

Langs deze weg wensen wij Hilde en de familie veel sterkte, in dankbare herinnering aan de geweldig eenvoudige man die Renaat was.

Gert Laekeman

Voorzitter van IVV

ARCHIVEREN

IVV verhoogt de zichtbaarheid van Vlaamse volkskunst via ODIS

ODIS is een gegevensbank waarin onder andere personen, organisaties en gebeurtenissen met elkaar verbonden worden. ODIS werd ontwikkeld in KADOC en IVV mag er actief aan meewerken. Met een steekkaart over erevoorzitter Frans Geens opent IVV meteen een poort op de wereld van volkskunst in een georganiseerd archief.

We hadden het al eerder over ODIS in ons tijdschrift 'Volkskunst'⁽¹⁾. Naast het verbinden van de hierboven vermelde personen, organisaties en gebeurtenissen, komen ook publicaties, families, archieven en zelfs gebouwen in aanmerking als invoer-entiteiten. ODIS steekkaarten kunnen zowel in het Nederlands als in het Engels ontwikkeld worden.

Figuur 1: titelpagina van ODIS, met zoekfunctie in de linker bovenhoek.

De ODIS webstek activeren we door de combinatie 'ODIS' en 'KADOC' als trefwoorden te gebruiken in zoekmachines. De steekkaart over Frans Geens kan vervolgens eenvoudig geraadpleegd worden door

(1) Laekeman G. Vergeet-mij-nooitje. Editoriaal Volkskunst 2016; 40(4): 1-4.

in de zoekfunctie 'Geens' te activeren. Dat leidt tot 26 'records'. Door verder te filteren op 'Frans' wordt het unieke bestand van Frans Geens beschikbaar.

De biografische schets geeft een overzicht van de talrijke engagementen en functies van onze ere-voorzitter. Uiteraard wordt hier het Instituut voor Vlaamse Volkskunst vernoemd. Momenteel werken we aan een andere steekkaart over het IVV. Eens deze geactiveerd kunnen we daar naar doorklikken. Onder publicaties vinden we uitgaven waarvan Frans Geens auteur of medeauteur was. De lijst moet nog verder aangevuld worden. De inhoud en karakteristieken van de publicaties krijgen we na aanklikken, omdat deze opgenomen zijn in LIAS (Leuven Intern ArchiveringsSysteem).

Het bestand wordt nog verder ontwikkeld. Wanneer we over andere IVV-personaliteiten steekkaarten ontwikkelen en in het publiek domein plaatsen, kunnen deze personen aan elkaar 'gelinkt' worden en wordt hun netwerk gevisualiseerd.

The screenshot shows the Odis website interface. At the top is a red navigation bar with links: HOME, OVER ODIS, RECHTEN, and TAAK. Below the navigation bar, on the left, is a search box with the text 'geens' entered. To the right of the search box is a button labeled 'Zoeken'. Below the search box is a button labeled 'Geavanceerd' and a button labeled 'Volledig'. Below these buttons is a link labeled '* Start zoektocht zoeken'. Below the search box is a button labeled 'Navigatie'. Below the navigation button is a link labeled '* Lijst'. On the right side of the page, there is a profile card for 'FRANS GEENS'. The card includes a link labeled 'Bioschets' and a link labeled 'Publicaties'. Below the profile card is a table with the following data:

Naam	Naamsoort	Naam
Bioschets	Naamsoort	Geens
eerste naam		Frans

Below the table is a link labeled 'Levensbeschrijving'.

Figuur 2: steekkaart over Frans Geens.

Het invoeren van gegevens blijft eens te meer werk voor IVV-vrijwilligers. Momenteel telt de interactieve gegevensbank meer dan 220.000 elektronische steekkaarten. Het aantal groeit nog gestadig. We houden jullie op de hoogte van de werkzaamheden.

Gert Laekeman en Johan Lambrechts

REDACTIONEEL

Volkskunst in een nieuw jasje

De redactie van Volkskunst en de Raad van Bestuur van IVV zijn blij te kunnen aankondigen dat vanaf de 42ste jaargang Volkskunst zal verschijnen op A4-formaat en in kleur !

Abonnement 2018

Een voorstel tot aanpassing en vereenvoudiging van het abonnementsgeld werd door de Algemene Vergadering van november II. goedgekeurd.

De bijdrage en ook de rechten worden gelijkgesteld met het web-abonnement dat jaar na jaar aan interesse won. Voor 2018 bedraagt het abonnement 25 euro.

Buitenlandse abonnees betalen voortaan 35 euro.

Abonnees ontvangen elk kwartaal een of twee (naar keuze) gedrukte exemplaren en Volkskunst in digitaal formaat (mits opgave van een e-postadres). Je krijgt tevens een gepersonaliseerde toegang tot de IVV-website. Daarmee kan je aan het digitale archief van IVV: alle digitaal beschikbare publicaties, losse dansen, vendelreeksen, kledijbeschrijvingen en Volkskunst.

Abonnementsgeld over te schrijven op bankrekening IBAN nr. BE14 4163 0794 5183, BIC code KREDBEBB van IVV vzw, Dorpsstraat 83 te 9190 Stekene, met vermelding van 'Abonnement Volkskunst' en naam en adres van de abonnee indien verschillend van de betaler.

Gelieve de betaling tijdig uit te voeren, bij voorkeur vóór 15 februari 2018. Overschrijvingsformulier in bijlage.

Meer info: secretariaat@instituutvlaamsevolkskunst.be of bel onze secretaris Stefaan op 0496 593523.

Beste wensen

Wanneer je deze Volkskunst uit de brievenbus haalt, staat het nieuwe jaar voor de deur.

De leden van de Raad van Bestuur van het Instituut
voor Vlaamse Volkskunst en de redactie van
Volkskunst wensen alle lezers en iedereen die met
Vlaamse en internationale volkskunst bezig is een
gezond en voorspoedig 2018!

INTERVIEW

Een gesprek met Iris Raspoet

Vrijdag 1 december. Ik zit op de trein richting Gent. Hij rijdt met ons door een mistig sneeuwlandschap. Niet te verwonderen als je het artikel in dit nummer van Volkskunst over de feestdagen van de heiligen tussen Sint-Maarten en Kerstmis gelezen hebt: Sint-Andries brengt op 30 november 'de vries'. Een andere weerspreuk luidt: "Als Sint-Andries onder sneeuw moet bukken, zal het volgend jaar geen koren lukken". Geen goed nieuws voor de prijzen van het brood volgend jaar!

Ik ben op weg naar Iris Raspoet, sinds goed anderhalf jaar directeur bij 'Danspunt'. Zij wil van het steunpunt voor dans en beweging een 'open huis' maken waarin de Vlaamse volkskunst een eigen kamer zal hebben.

Raspoet? Een niet zo bekende naam in Vlaanderen. Zou Iris familie zijn van Hugo Raspoet? Hugo studeerde in Leuven tijdens mijn studentenperiode daar. In mijn vrije tijd was ik actief in de Leuvense volkskunstroep 'De Kegelaar', de studentendansgroep van het KVHV.

Hugo was bekend als 'chansonnier'. Het was de tijd van de 'Kleinkunsteilanden' waarin hij optrad met Miel Cools, Jef Burm, Will Ferdy, Louis Verbeeck, Jos Ghysen, Pierre Hous, Gerard Cox, Kor Vandergoten

...

Hugo was vooral bekend met zijn 'Helena' maar ik hield van zijn 'Koningskind' en zijn 'Annemarieke'. Deze liedjes spraken mij aan want ze legden een verband tussen volkslied en luisterlied. 'Mijn Koningskind' gaf de oplossing aan de middeleeuwse koningskinderen die niet bij mekaar konden komen omdat het water veel te diep was. In 'Annemarieke' vroeg Raspoet zich niet af waar ze naartoe ging, maar wel vanwaar ze kwam.

Spijtig genoeg stopte deze troubadour redelijk vlug met zijn carrière. Jammer. Hoeveel mooie bewerkingen van oude liedjes zijn daarom niet geschreven?

Maar ik trok niet naar Gent om over haar oom Hugo te praten, wel met Iris en ja hoor, eigenlijk waren Annemarieke en de koningskinderen de rode draad die door gans het gesprek liep. Deze eenvoudige deuntjes zijn een goed voorbeeld van de interactie tussen luisterlied en volkslied. Ook klassieke muziek vond inspiratie in de oude liederen. Geen enkele kunstvorm kan immers op zichzelf bestaan, maar ondervindt steeds invloed van wat er op dat gebied bestond

Iris Raspoet

en bestaat. Iris wil er haar doel van maken dat Danspunt er in slaagt dat alle beoefenaars van het dansen mekaar leren kennen. Uit 'kennen' volgen waarderen en gebruik maken van het goede van anderen.

Deze kruisbestuiving heeft alleen maar voordelen. Ook voor de volkskunst. Daarvan is Iris helemaal overtuigd, ook al komt ze niet uit het volksdansmilieu. Ze is wel bezeten door de danskunst. Ze werkte gedurende 14 jaar bij 'les Ballets contemporains de la Belgique' (les ballets C dela B) van Alain Platel. Nadien werkte ze even bij KASK & Koninklijk Conservatorium, de Gentse Kunsthogeschool. Het leidmotief van Platel 'de dans is van de wereld en de wereld is van iedereen' zou ook dit van Iris kunnen zijn. Omdat de Vlaamse volksdans ook een deel van de wereld is en niet de waardering heeft die hij verdient, heeft Danspunt nu een erfgoedmedewerker aangeworven. Naast klassiek ballet beschouwt

Iris de volksdans ook als een belangrijk deel van ons erfgoed die deel uitmaakt van onze culturele identiteit. Dit is een getuigenis die elke Vlaamse volkskunstliefhebber gelukkig zal maken. Het is een regelrechte liefdesverklaring aan onze volkskunst.

Door met haar samen te werken kunnen we ervoor zorgen dat ons erfgoed levend blijft, van generatie op generatie. Een te sterk individualisme leidt tot 'eenzaamheid'. Daarom waren we het er over eens dat IVV en Danspunt elkaar kunnen aanvullen en steunen om er het beste van te maken. Werken we immers niet aan hetzelfde doel: via talentontwikkeling, communicatie, kennis delen, het bewaren en ontsluiten van ons erfgoed een goede omkadering voor onze kunst creëren en ze te ontsluiten uit de wereld van onbekendheid.

"Misschien zijn we al door enkele initiatieven op de goede weg" zegt Iris. Ik knik instemmend, denk aan een dansavond van enkele jaren terug in de Leuvense stadsschouwburg. Elke vorm van de danskunst werd aan het publiek getoond. "t Havermeuleke" en 'Reuzegom' dansten mee en moesten qua succes en applaus niet onderdoen voor de prestatie van de andere dansgroepen.

Hoopgevend in het bekender maken van volkskunst was zeker de medewerking van Stefaan Haesen en zijn dochter Hanne aan een productie van Jan Fabre: 'Belgian Rules/Belgium Rules'. In dit stuk wil Fabre ons 'complexe, maffe land' voorstellen in de taal van het theater, van het beeld. Chansonnier Raymond van het Groenewoud schreef er enkele liederen voor en Johan de Boose schreef de tekst. Tussen een internationale bezetting van acteurs, muzikanten en medewerkers vinden we de namen van Stefaan en Hanne. Met pretlichtjes in zijn ogen, maar toch ernstig, vertelde Stefaan dat het stuk eindigde met een opgemerkte prestatie 'vendelzwaaien'. Met terechte fierheid zorgden hij en Hanne ervoor dat acht van de acteurs/dansers de kunst van het vendelzwaaien onder de knie kregen. Oude volkskunst kan dus perfect samengaan met moderne hedendaagse kunst.

*Slotact
Belgian Rules/Belgium Rules*

Een ander voorbeeld waarover Iris enthousiast is, is het project 'Badke' van Hildegard De Vuyst, Koen Augustijnen en Rosalba Torres, dat gebaseerd is op dabke, een oude Palestijnse volksdans. Deze werd volledig bestudeerd, ontleed en herwerkt tot een confrontatie met moderne dansvormen. Het resultaat: een 'exuberante' dans waaruit blijkt dat de dansers tonen dat ze deel uitmaken van de wereld maar toch behoren tot een bepaalde plaats waar ze zich thuis voelen.

Deze vaststelling toont het belang aan van een goede opleiding van de dansleiders. Door het bestuderen van de oorsprong van de dansen krijgen we meer inzicht en begrip voor wat volksdansen binnen een bepaald volk betekenen. Iris hoopt dat er ooit zo een project ook met Vlaamse dansen kan groeien.

Ik droom even weg. Zou het kunnen dat er ooit in Vlaanderen zoals in Palestina, Ierland, Israel ... een fierheid voor de eigen oude kunst ontstaat. Ik heb echter de kans niet om lang weg te dromen want Iris vertelt verder over haar plannen en initiatieven. *"Schrijf zaterdag 28 april 2018 nu reeds in je agenda" hoor ik haar zeggen.*

Op die dag, de Dag van de Dans, nodigt Danspunt alle steden, gemeenten en dorpen uit om deel te nemen aan 'De Dansketting'. Dat zal nog eens echte folklore kunnen zijn. Ze wil overal in Vlaanderen menselijke danskettingen zien. Hopelijk wordt haar droom van 'tientallen, honderden mensen die zich dansend doorheen de straten begeven, voorafgegaan door lokaal muzikaal talent' werkelijkheid. Ik heb in elk geval reeds de Rotselaarse cultuurraad verwittigd.

Ondertussen is het reeds middag voorbij. Ik heb met een steeds warmer gevoel naar Iris geluisterd. Ik verlaat het oude pandjeshuis en het Prinsenhof. Oude, historische plaatsen. Het pandjeshuis of Berg van Barmhartigheid dateert van de tijd van Albrecht en Isabella. In het Prinsenhof werd Keizer Karel geboren. Wat een prachtige historische plek om te werken! Terug op de trein overloop ik het gesprek. IVV en Danspunt zitten op dezelfde golfengte. Ze zoeken beiden naar hetzelfde: trotse volksdansers, fier hun dorp, hun vrienden, de wereld de eigen kunst te tonen.

Het zal misschien niet snel gaan. Maar op een gegeven ogenblik zullen ze zo toch weer thuiskomen bij hun eigen 'roots'. Ik ben er zeker van dat ik niet de enige ben die genoeg kinderlijk enthousiasme in voorraad heeft om hierin te geloven.

Johan Lambrechts

WERKING IVV

Ereleden 2017 - vervolg

Zaterdag 22 april 2017 was een 'hoogdag' voor het IVV. We waren toen in het WZC De Muze in Muize, de woonplaats van Renaat Van Overbeke. We vierden er in intieme familiekring zeven verdienstelijke leden van het eerste decennium van het IVV en namen hen op als erelid van de vereniging.

Eén persoon ontbrak: Gilberte Van Espen. Ziekte belette haar aanwezig te zijn. We beloofden de oorkonde naar Sterrebeek te brengen zodra de gezondheidsperikelen achter de rug waren. Dat gebeurde op 16 november. Stefaan, Cécile en ikzelf werden er met open armen ontvangen.

Net zoals tijdens mijn gesprek voor 'Volkskunst' in het begin van het jaar werden we weer getroffen door haar enthousiasme voor de volkskunst en haar dankbaarheid voor alles wat deze haar in haar leven bracht. Zij was actief in het Brusselse. Niet te verwonderen dus dat zij René Lepeer kende. Hij vroeg haar om 'één keer' in zijn plaats naar een dansarchiefvergadering in Schoten te gaan. Dat was René's manier om mensen een nieuwe taak te geven. Sindsdien woonde Gilberte niet alleen deze vergaderingen bij, maar trok zij voor IVV doorheen gans Vlaanderen om als dansleider de uitgegeven dansen aan te leren. Zij was tevens een brug tussen de verschillende volksdansfederaties, een eigenschap aan weinigen gegeven.

Gilberte is een geboren verteller. De namiddag vloog voorbij en bij het afscheid werden we weer getroffen door haar positieve

ingesteldheid. Stefaan dankte haar in naam van IVV voor haar inzet en het geleverde werk. De repliek was verrassend: "Neen, ik dank IVV omdat ze mij al dat mooie van de volkskunst heeft leren kennen en beleven".

Gilberte, wij hopen dat je er nog lang kan van genieten, dankzij je zoon en vrienden die ervoor zorgen dat je 'op de hoogte blijft' van het reilen en zeilen van de volkskunst.

Johan Lambrechts

IVV Website en Sociale Media

Met het oog op de uitbreiding van onze website en het starten van on-line verkoop van onze publicaties waren enkele aanpassingen noodzakelijk. De IVV-webstek is nu beter beveiligd. Je wordt voortaan omgeleid naar: <https://www.instituutvlaamsevolkskunst.be>

↓ Onze Missie

www.instituutvlaamsevolkskunst.be
IVV is geaccrediteerd door UNESCO als expertisecentrum voor Immaterieel Cultureel Erfgoed

AA A

ZOEKEN

Komende IVV Evenementen

Er zijn geen aanstaande activiteiten.

Feesten en Festivals

Klik hier voor een overzicht van volksdonsfeesten en volksdons-, folk- en folklorefestivals !

Kalender | Lid worden - Steunen | Archiveren | Publicaties | Volkskunst | Secretariaat | Raad van Bestuur | Unesco | Verwijzingen | Contacteer ons

Op zoek naar een Volksdonsbal in Vlaanderen of Brussel ?

Neem een kijkje op www.volksdonsbal.vlaanderen. Altijd op de hoogte blijven kan via Twitter: [@VolksdonsbalVL](https://twitter.com/VolksdonsbalVL)

Bezoek ook even onze facebook-pagina: <http://www.facebook.com/InstViaVolk>

Vind ik leuk Eén persoon vindt dit leuk. Wees de eerste van je vrienden.

IVV Werkgroepen

- IVV - Algemeen
- Vlaams Dansarchief (DA)
- Vlaams Vendeliervroedering (VVA)
- Straatkrachtencommissie (SKC)
- Communicatie (COM)

Vendeliervroedering 2017

De laatste zondag van november is het weer verzamelen geblijzen. In de grote sporthal van het Nutsport in Herentals organiseert de IVV-werkgroep Vlaams Vendeliervroedering naar goede gewoonte de "Vendeliervroedering" in met verschillende cursus-sessies en een ronde-lafelgesprek. Er is ook ruimte voor demonstraties (aanrekenen demonstraties bij vlaamsvendeliervroedering@instituutvlaamsevolkskunst.be)

NOV 04

Tweets door @InstViaVolk

IVV vzw
@InstViaVolk

Wij leerden o.a. de vendeliereks Home (Dootan) van Pinewit Keerbergen tijdens de #Vendeliervroedering

Startpagina van de IVV webstek op 7 december 2017

De nieuwe webwinkel was reeds aangekondigd, maar was door de aanpassingen een tijdlang niet beschikbaar. Vanaf nu kan je terecht op <https://webwinkel.instituutvlaamsevolkskunst.be> om de publicaties van IVV te bestellen.

Onze Facebookpagina kan nog wat 'Vind ik leuk's gebruiken:

<https://www.facebook.com/instvlavolk>

De Facebookpagina van IVV

En ook het aantal volgers op Twitter is nog niet fenomenaal.
[@instvlavolk](https://twitter.com/instvlavolk)

Zoek ook eens op Google+ naar 'Instituut Vlaamse Volkskunst'.

Stefaan Haesen

ADVERTENTIE

Zonder drank, genen klank!

**Halveer de calorieën, verdubbel het plezier,
met STEPA-bier!**

Suikervrij en toch lekker, met Stevia!

Limonades zonder calorieën

12 % korting voor alle volksmuzikanten!

Af te halen in 't Fabriekske, Fabriekstraat 100 te Aarschot.

Vooraf afspreken op 016-404049 of info@stepa.be

Vanaf 20 bakken gratis thuisbezorging.

Stepaja bvba, Parkbosstraat 3, 3001 Heverlee

www.stepa.be

STREEKDRACHTEN

De 'bourgeoisie rurale' of de pachters en het dienstpersoneel in het midden van de 18de eeuw met hun statussymbolen en hun kleding in Midden-Brabant, speciaal in Kampenhout en omgeving

Dr. Hist. Henri Vannoppen

Inleiding

In 1747 was er een volkstelling in alle parochies van de Oostenrijkse Nederlanden. We duiken even onder in de streek van Hubert Boone⁽¹⁾: Nederokkerzeel of wat breder de fusiegemeente Kampenhout en we gaan op zoek naar de 'bourgeoisie rurale': de pachters of de hereboeren. We volgen hun netwerken en krijgen aldus ook een beeld van het dienstpersoneel.

1. De pachters in Kampenhout en de Tafel van de H.-Geest

In 1747 telde Kampenhout 371 gezinnen waarvan 80 arme gezinnen, die leefden van de Armentafel of van de Tafel van de H.-Geest. De arme gezinnen vormden meer dan een vijfde van de huishoudens. Kampenhout telde in 1747 23 pachters of herenboeren of 6% van de gezinnen.

Berg telde in 1747 200 gezinnen waarvan 59 armen, dus bijna 30% van de huishoudens en ook 12 pachters of 6% van de gezinnen.

Nederokkerzeel telde 198 huisgezinnen waarvan 68 arme gezinnen. Een derde van de gezinnen van Nederokkerzeel was arm. Er waren 12 pachters of 6% van de gezinnen.

Buken telde 47 gezinnen, waarvan 10 arme, 21% van de bevolking van Buken was arm, 9 pachters of 19% van de gezinnen⁽²⁾.

2. Het leven op de pachthoven

De herenboeren bewoonden de 'censes' of pachthoven. Ze werden vermeld als 'fermier' of als 'censier'. Ze vormden in de rijkste Midden-Brabantse gemeenten zoals Erps-Kwerps 10% van de actieve landbouwfamilies. Ze vormden de crème van het dorp. Ze hadden een hoeve met meer dan 10ha land. Ferraris geeft in 1771-78 hun woning als 'censes'. Ze werden als 'pagter' aangeduid. Hun woningen zijn dikwijls

vierledig gesloten hoeven , forten uit zandsteen of baksteen. De woningen waren luxueus versierd met kruisramen, hoekkettingen, speklagen, alle in zandsteen en met een zijtrapgevel. De hoeven waren hooghuizen, dus met een verdieping. Het versje ‘Hooghuis, laaghuis, daar hangt een zak met zemelen, elke zemel is een luis, daar is een gierige pin in huis’ herinnert nog aan deze begrippen⁽³⁾. Het Spaans Hof en het Rode Cruys zijn voorbeelden van pachthoven in Nederokkerzeel, het pachthof van Ruisbeek in Kampenhout is er ook een voorbeeld van.

De pachters waren bezitters van paarden. Dat viel zelfs op in armere dorpen zoals Buken. Ook de dorpsstier was op de pachthoven te vinden. Hendrik De Coster pachter en herbergier te Buken bezat in 1747 een ‘veir’, het dialectwoord voor de dorpsstier.

3. De rijkdom van de pachters

Waar lag nu de rijkdom van deze herenboeren? Meestal huurden ze maar het pachthof met de gronden (‘cense’), die in het Ancien Régime eigendom waren ofwel van adellijke families ofwel van kerkelijke instellingen. Een deel der herenboeren hadden de hoeve in eigendom. De rijkdom van de herenboer lag in twee factoren: het gebruik van grote hoeveelheden aaneengesloten akkerland (wat later eerst door ruilverkaveling tot stand kon komen) en het feit dat de ‘cense’ nooit verdeeld werd, aangezien ze meestal niet vererfd werd, vermits ze gehuurd werd⁽⁴⁾.

4. Homogamie en standsgebonden

De klasse der herenboeren was zeer standsgebonden: ze huwden binnen hun stand (homogamie). Ze waren ook honkvast aan hun forten gebonden. Men kon ze gerust 7 à 8 generaties op één en hetzelfde pachthof in een dorp terugvinden.

5. Brouwerijen en de industrie

Ze waagden hun kans in de industrie op het platteland: brouwerij, jeneverstokerij, kaarsgieterij, olieslagmolen, graanmolen (wind- of watermolen), in Zaventem en Diegem zelfs papiermolen. Het werden de basisleggers van de industriële revolutie op het platteland.

De combinatie van brouwerij met herberg en pachthof kwam regelmatig voor in 1747. Engel Schuermans, Peeter Van Doren, zone Anthoon, en Jan Smekens in Kampenhout waren pachter en herbergier. Jan De Coster in Berg was pachter en brouwer. Daniel Servranckx en Anthoon

Schoovaerts in Nederokkerzeel waren pachter, brouwer en herbergier. Jan Ginckels en Hendrik De Coster in Buken waren pachters en herbergiers.

Brouwerijen moet men niet al te groot zien. Het gaat over 'kammen' - het West- en Midden-Brabantse woord voor een brouwerij tegenover 'paanhuis' in Oost-Brabant en Limburg - zoals deze van het Rood Cruys te Nederokkerzeel die nog bestaat en mooi gerestaureerd is. De herberg of het pachthof brouwde bier voor zijn klanten of voor zijn familie of voor het personeel⁽⁵⁾.

6. De schepenbank in het dorp

In het Ancien Régime was de heerlijkheid de politieke basis in de Oostenrijkse Nederlanden. De meier werd door de heer van het dorp voor het leven benoemd en legde de eed af in handen van de kanselier van Brabant. De schepenen waren meestal de rijkste 'fermiers'. In 1795 ontstond de fusiegemeente of de 'municipalité de canton' en in 1800 de 'mairie' of de gemeente. Vanaf dan kunnen we ook van burgemeesters spreken.

De pachters waren notabelen. Tot 1880 werd de gemeente bestuurd door de rijke herenboeren of pachters of 'fermiers'. De 'fermiers' draaiden met elk regime mee en behielden hun sociaal-economische en politieke macht. De grote pachthoven in Midden-Brabant zijn deze met meer dan 10ha land, niet zo groot wanneer we vergelijken met Waals-Brabant of met Frankrijk. De 'fermiers' hadden de armenzorg in handen via de Tafel van de Heilige Geest en later het Bureel van Weldadigheid. Ze waren in de 19de eeuw ook de leidinggevende figuren in de fanfare.

7. De aanspreking van de 'pachters'

Tot de symboliek van de 'bourgeoisie rurale' behoorde de aanspreking: 'Pachter' en 'Pachtes'. De pachter werd ook 'Den Boer' of 'Den Ouden Boer' genoemd. Sprak men over zijn dochter Alfonsine, dan was het 'Sin van den Boer', over zijn zoon, dan was het 'Boerreke'. De kinderen op het pachthof noemden hun vader 'Père' en hun moeder 'Mère', terwijl men het in de gewone landbouwersgezinnen had over 'Va' en 'Moe'. De Franse middelbare schoolopleiding speelde daarbij ook mee voor de pachterskinderen. Dikwijls werden de bidprentjes ook in het Frans opgesteld vooral wanneer de pachterskinderen overschakelden naar de vrije beroepen en de industrie.

8. De kledij van de pachtersklasse

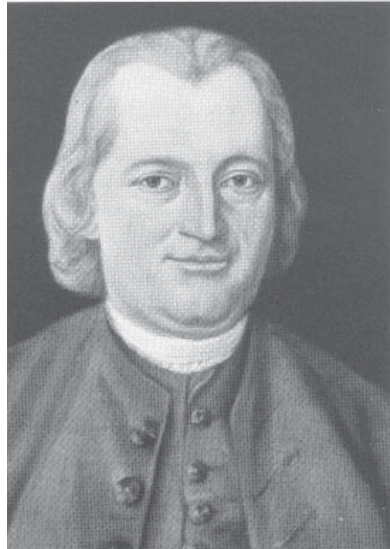
J.B. Madou schilderde de pachters als 'De Dorpspolitici' met de driesteek, de 'culotte', de rok en de pruik. De 'parucke' (pruik) kwam voor in de boedellijsten. Ook de schoenen met zilveren gespen waren opvallend. De vest en de jas vinden we op het votiefschilderij van Guilliame Taymans uit Overijse op het einde van de 18de eeuw. Hij was pachter op de 'cense de Froidmont' in Rixensart⁽⁶⁾.

De 'pachtes' droeg de vleugelmuts. Ook de blauwe corsage in beschilderd sits was typisch voor het derde kwart van de 18de eeuw.

Sits was een handbeschilderde stof, een soort katoen, dat vanaf de 17de eeuw uit Indië ingevoerd werd. Sits werd een mode-item. De Verenigde Oost-Indische Compagnie had een levendige handel in sits. Rond 1770 kon men echt beschilderde sits uit de Oost kopen, maar ook katoentjes die in Europa werden bedrukt en die veel goedkoper waren.

De corsage had een rechte halsuitsnijding, ellebooglange mouwen en lange brede schootpanden. De halsuitsnijding van het corsage was versierd met een diagonaal gevouwen vierkante sjaal uit witte katoenmousseline. De 'pachtes' droeg een bruinrode rok over de onderrok met heupverbredingen⁽⁷⁾.

De pachterskledij vinden we ook terug op het schilderij 'Het verstoorde feest' op het einde van de 18de eeuw.

Afbeelding 1.

Afbeelding 2.

Afbeelding 3.

9. Het fantasiegreepje en de distelschup van de pachters

Amand Stuckens uit Evere legde de nadruk op het fantasiegreepje en op de distelschup wanneer hij de pachter beschreef: “Toen was de pachter een heer (men zegde ook herenboer zoals de Engelsman Gentleman farmer). Hij verzamelde voorwaar geen fortuin, maar buiten de regeling van het bedrijf en het zaaïen, was zijn dagelijks werk een toezicht-wandeling, met een fantasiegreepje of distelschup in d’hand of op de schouder”⁽⁸⁾.

Henri Pauwels beschreef het ‘gaffelken’ als volgt: “Het gaffelken was in ’t dorp een zinnebeeld van voornaamheid en gezag voor de burgemeesters en de pachters. Alleen de bol, die als handvat dienst deed, gaf het verschil: bij de goei burgers was hij in zilver”⁽⁹⁾. Het gaffeltje of fantasiegreepje was een eerste statussymbool van de pachter in Midden-Brabant. In Erps vonden we het op de hoeve Emiel Peeters in de Engerstraat en op de hoeve Michiels ‘Suske Smets’ in de Peperstraat. Het was in het dorp een symbool van voornaamheid en gezag. Het gaffeltje bewaard bij Josephine Goos-Peeters, bestond uit een 84 cm lange stok met een stuk van 14,5 cm ijzerwerk en een voorstuk van 3,5 cm. De gaffelopening was 8 cm lang en 5 cm breed. Volgens Mevrouw Goos diende het gaffeltje ook om

Afbeelding 4.

Afbeelding 5.

knechten aan te porren wat harder te werken. Ook de kleine vuiltjes raapte de herenboer ermee op tijdens zijn zondagse wandeling door de velden. Het gaffeltje kwam overeen met de facteursgaffel, die elke postbode op het platteland voor 1900 meenam om de honden op een afstand te houden. Op het pachthof Maurits Salens in de Vissegatstraat te Kwerps zagen we een stok met een klein schupje, een distelschupje dat eveneens als statussymbool werd gebruikt. Maurits Salens vertelde: "De rijkere boeren, de pachters' staken daarmee distels uit het graan. Het gaf hen aanzien"⁽¹⁰⁾.

10. Cossaerten en ambachtslieden

We wandelden even door een 18de eeuws Midden-Brabants dorp. Aan de top stond de adel in hun kastelen en luthoven op het platteland ('Maisons de Plaisance'). Het Wijnegemhof te Erps-Kwerps is er een voorbeeld van. Daarna kwam de pastoor in zijn luxueuze pastorie ook een hooghuis. De pastorieën van Meerbeek, Erps, Kwerps, Kortenberg en Bertem zijn er voorbeelden van. Het zijn alle 18de eeuwse gebouwen. Het ging goed met onze gewesten vanaf keizerin Maria-Theresia. Van 1748 tot 1789 kenden we vrede, waar we tevoren in de 17de eeuw het slagveld van Europa geweest waren. Vervolgens kwamen de pachthoven

met onze 'bourgeoisie rurale', de pachters. Deze drie groepen vormden de toplaag van het dorp, van de samenleving.

De grote meerderheid van het dorp waren 'cossaerten' of keuterboeren met een koegespan. Daarnaast had men een beperkt aantal ambachtslieden zoals de smid, de wagenmaker, de gareelmaker, de schrijnwerker. Deze groep werkte ook voor het grootste deel voor de pachthoven.

Onderaan de samenleving had men de dagloners, die op het pachthof gingen werken en het dienstpersoneel, dat op het pachthof inwoonde. Helemaal beneden had men de marginalen: bedelaars, criminelen zoals de 'Bende van Jan de Lichte', die niet wisten van welk hout pijlen te maken.

11. Het dienstpersoneel

Dienstpersoneel in de landbouw konden zowel mannen als vrouwen zijn. Volgens D. Mattens was dienstknecht of dienstmeid zijn een overgangsfase tussen de puberteit en het gehuwd leven, een transitie tussen de kindertijd en het volwassen leven. De dienstboden woonden bij hun werkgever in. Ze namen deel aan de huishoudelijke activiteiten. Ze waren de downstairs in dienst van de upstairs. Hun werk was seizoensgebonden. Er waren veel meer dienstboden in graangebieden en meer dienstmeiden dan dienstboden in veeteeltgebieden (melkbereiding). Dienstboden waren het ideaal voor een kerngezin (koppel landbouwers met kleine kinderen). Een overleden ouder kon men vervangen door een dienstbode.

Dienstboden werkten op 'onsociale uren'. Ze verlieten hun post om te huwen en een huishouden te starten. Wat het loon betrof, waren er toch wel wat verschillen. De koewachter verdiende de helft van een paardenknecht. Er was een loonkloof tussen mannen en vrouwen. De mobiliteit van het dienstpersoneel werd bepaald door de kwantiteit en de kwaliteit van het eten. Een betere kost en meer kost waren een reden voor de dienstbode om te verhuizen. Ook beter loon, meer leren, de uitbreiding van het sociaal en informatienetwerk speelden een rol bij de mobiliteit van het dienstpersoneel. Meer sociale contacten waren belangrijk om een lief te vinden. Gemiddeld deed een dienstbode 12 jaar dienst van 14 tot 26 jaar⁽¹¹⁾. In Midden-Brabant vonden ze in de 18de eeuw werk via de Halfhooimarkt te Erps, de werkbeurs voor de streek op 15 juli. Hier huurden de pachters hun knechten en meiden. Voor het dienstpersoneel was het een sociale uitlaatklep, het begin van sociale emancipatie want de dienstknechten en dienstmeiden waren vrij de pachter te kiezen, die ze wensten⁽¹²⁾.

Pastoor Vincent Vanderhulst van Humelgem, zelf afkomstig uit een pachtersfamilie, was de broer van pachter Edmond Vanderhulst van de Laarhoeve in Nederokkerzeel. Hij volgde nauwkeurig het landbouwleven. De extra's waren belangrijk voor het dienstpersoneel op de pachthoven: "5 frank drinkgeld voor de overknecht stond op de verkoop van een paard. 1 frank voor de meid voor de verkoop van een koe. Soms was er ruzie tussen de boerin en de kooplieden voor die frank. Sommige kooplieden wilden maar een halve frank geven. Een halve frank voor de meid per kalf. Een halve frank voor de varkens knecht per vet varken"⁽¹³⁾. Dit beeld is natuurlijk 19de eeuws in franken uitgedrukt, maar de gewoonten waren niet veranderd tegenover deze van de 18de eeuw. De rekeningen werden

Afbeelding 6.

in de 18de eeuw dan wel betaald in gulden, stuivers en oorden. Wie geen geld heeft in Midden-Brabant, is nog steeds 'ene zonder oden' wat naar de kleinste 18de eeuwse munt de 'oord' verwijst.

12. De kledij van het dienstpersoneel

Het dienstpersoneel kocht met het geld dat het op de pachthoven verdiende stoffen om kledij te maken. Dat werd gezien als een goede investering in de 18de eeuw. Dat verklaarde ook de diefstallen van kalamand, siamois en andere stoffen door de Bende van Jan de Lichte in de 18de eeuw in Oost-en West-Vlaanderen. Het dienstpersoneel ging ook op zoek naar goedkope reeds gedragen kleding bij de oud-kleerkoper in de stad. Kunstschilders uit het begin van de 19de eeuw zoals Ferdinand De Braekeleer (Antwerpen 1792-1883) schilderden nog nostalgisch het leven op het platteland in de 18de eeuw. Het schilderij 'De kleine poesjes' van Ferdinand De Braeckeleer is er een voorbeeld van. De witte mutsen en de voorschoten werden ook door de dienstmeiden gedragen. Hun kledij was soberder dan deze van de 'pachtessen'. De dienstmeiden werden ook betaald met geld en met ellen lijnwaad. De voorschoot was ook symbolisch. Op de pachthoven in Zaventem vroeg de ene meid aan de andere 'of ze hare voorschoot al had gekregen'. Wanneer de pachter

Afbeelding 7.

Afbeelding 8.

de voorschoot gaf aan de dienstmeid, dan betekende dit dat ze op het pachthof in dienst mocht blijven en niet afgedankt werd.

Besluit

De pachtersklasse beheerste het Midden-Brabantse platteland tot aan de landbouwrevolutie van 1880-1890. In de 18de en 19de eeuw had ze de leiding van de hiërarchische samenleving op het platteland in de vorm van een trappiramide van boven naar beneden: adel-pastoor-pachters-ambachtslieden-cossaarten-dagloners-dienstpersoneel-marginalen. De pachtersklasse volgde de mode 'à la Française' en wandelde met het eregaffeltje door de velden, terwijl de dienstmeiden op hun voorschoot wachtten.

Noten:

- (1) Hubert Boone is erevoorzitter van de Gildenkamer van Midden-Brabant, heemkring van de deelgemeente, Kortenberg en van het Erfgoedhuis Kortenberg.
- (2) D.SCHEPENS e.a. De volkstelling van 1747 in oostelijk Vlaams-Brabant. Rotselaar 2016, p. 421-436 (telling Kampenhout), p. 86-97 (telling Berg), p. 773-786 (telling Nederokkerzeel), p. 162-165 (telling Buken).
- (3) (17) H.VANNOPPEN. Van twee kerkdorpen tot stadsgewestgemeente: Erps-Kwerps 1776-1976. Tweehonderd jaar demografie, sociaal-economische, politiek-administratieve en kerkelijk-culturele ontwikkeling in Brabant. Leuven, 1984, 919

- p. (Doctoraat Letteren en Wijsbegeerte aan de K.U.Leuven uit 1984). Dit doctoraat was het basiswerk voor de studie van de fermocratie in Erps-Kwerps. Het doctoraat werd uitgegeven als H.VANNOPPEN. Wandeling door twee eeuwen Erps-Kwerps. Borgerhout, 1994. Op p. 135 werd de grootte van de pachthoven besproken.
- (4) H.VANNOPPEN. De fermocratie als maatschappelijk systeem, Curtenberg, 2007, p. 66.
 - (5) H.VANNOPPEN. Een korte evolutie van de brouwerijgebouwen in Vlaanderen-Ons Heem, 2001, p. 15-16.
 - (6) H.VANNOPPEN. Streekdrachten in onze gewesten. Gent, 1994, p. 204-205.
 - (7) Haute-Nouveauté. 300 jaar Modecreaties 1600-1900. Stedelijk Museum Leuven, 1992, p. 25.
 - (8) A.STUCKENS. Evere in vroegere jaren. Evere, 1993, p. 167.
 - (9) H.VANNOPPEN. De streekdrachten in het aloude Hertogdom Brabant- De Brabantse Folklore, 1978, p. 103-105.
 - (10) H.VANNOPPEN. Met de stok in de hand komt men door het ganse land of... het verhaal van gaffels, distelschopjes en herdersstaven in Vlaanderen- Ons Heem, 2005, nr. 2, p. 3-9.
 - (11) D.MATTENS. Over dienstboden bij landbouwers in Vlaanderen (17de -19de eeuw), Van Mensen en Dingen, 2016, nr. 4, p. 32-48.
 - (12) H.VANNOPPEN. Wandeling door twee eeuwen Erps-Kwerps, p. 161-162.
 - (13) V. VANDERHULST. Humelgem, p. 39. Onuitgegeven. Kopie bewaard in het Erfgoedhuis Kortenberg.

Illustraties:

1. Guiliam Taymans, pachter uit Overijse. Votiefschilderij uit de kerk van Jezus-Eik (Overijse) (Copyright K.I.K. Brussel)
2. De blauwe corsage in beschilderde sits voor de 18de eeuwse 'pachtes'
3. J.B. Madou schilderde 'Het verstoorde feest'. Het schilderij wordt bewaard in het Museum voor Moderne Kunst te Brussel (Foto KIK 203320)
4. Het gaffeltje van de pachter in de woning van Theodoor Michiels te Erps in 1974 (Foto André Van Steenwegen)
5. De facteursgaffel in het Museum De Botermolen te Keerbergen, (Foto Richard De Cuber)
6. 'De poesjes' van Ferdinand De Braeckelee of de eenvoud van het 18de eeuwse platteland
7. Martine Forton uit Tervuren Votiefschilderij uit de kerk van Jezus-Eik (Overijse) (Copyright K.I.K. Brussel)
8. Anna Maria Schrovens in 1771, 19 jaar oud Votiefschilderij uit de kerk van Jezus-Eik (Overijse) (Copyright K.I.K. Brussel)

ADVERTENTIE

**Kantklosjes - Houtdraaiwerk -
Deurknopjes**

Jan De Maertelaere BVBA
Bedrijvenlaan 12 - B-9080 Lochristi

Tel : 0032 9 230 67 18 - Fax : 0032 9 232 11 75
www.bobbins.be jan@bobbins.be

VOLKSVERHALEN

Verhalen uit de advent

Onze vroegere dorpsdokter, meer dan honderd jaar nu, zei het dikwijls: de pastoors, paters en heiligen waren vroeger mijn grootste concurrenten. Deze periode van het jaar, de donkere periode tussen Sint-Maarten (11 november) en Kerstmis, moet hij dan wel gevreesd hebben.

Er zijn heel wat heiligen te vereren, bekende en onbekende. Ook Frank Deboosere en Sabine Hagedoren zouden toen werkloos toegekeken hebben. De Heilige maagd Maria, de ijsheiligen, Sint-Geertrui, Sint-Margriet, Allerheiligen, Allerzielen ... ze hebben allemaal een feestdag, die in het volksgeloof bijzonder belangrijk is voor het lot van de mens of van het weer. 'Merkeldag' wordt die dag genoemd want het weer is op die dag bepalend voor een hele periode. Bij merkeldagen horen dan ook een of meer weerspreuken. Deze vermelden steeds de heilige die volgens de heiligenkalender zijn of haar naamdag heeft.

Na de Tweede Wereldoorlog, die een gans nieuw tijdperk inluidde, heeft vooral de opkomst van de massamedia zijn weerslag gehad op de vroegere tradities. Er zijn nieuwe begrippen ontstaan. Een daarvan is het begrip 'vrije tijd'.

K.C.Peeters schreef hierover reeds in 1946, juist na de Tweede Wereldoorlog het volgende: wat was de 'vrije tijd' van een boer, die opstond en ging slapen met de kippen? Naar het voorbeeld van de Schepper rustte hij de zevende dag. Hij trok alsdan naar de hoogmis, bezocht een paar herbergen om het nieuws te vernemen, at 's middags iets beter dan in de week, ving een uiltje en kuierde 's namiddags rond, langs zijn akkers en die van de nevenboer, om de stand van de veldvruchten te vergelijken. Maar hij moest tijdig thuis zijn, want de beesten in de stal konden hem niet missen.

En de arbeider? Die uit de stad had, naast zijn vaste taak, een reeks 'karweien' om wat bij te verdienen. Die van het platteland had een tuin en een stal met een geit, in de hoop ooit eens een koe te kunnen verwerven. De arbeider van thans heeft geen behoefte aan een tuin of een stal. Hij vindt zijn levensmiddelen, ook groenten en aardappelen, in winkels vlak in de buurt. In zijn vrije tijd moet hij zich dus niet met de tuin bezighouden. De televisie en de sport trekken hem meer aan. De stal is een garage

geworden voor zijn motorfiets, die hij hoopt zo spoedig mogelijk door een auto te vervangen⁽¹⁾. Toch wel profetische woorden. Ook de heiligen van toen zijn in de vergetelheid geraakt of worden gecontesteerd. Gelukkig zijn er personen en organisaties die overtuigd zijn van wat de vroegere gemeenschapscultuur betekende voor de mensen en voor het behoud van hun volksaard.

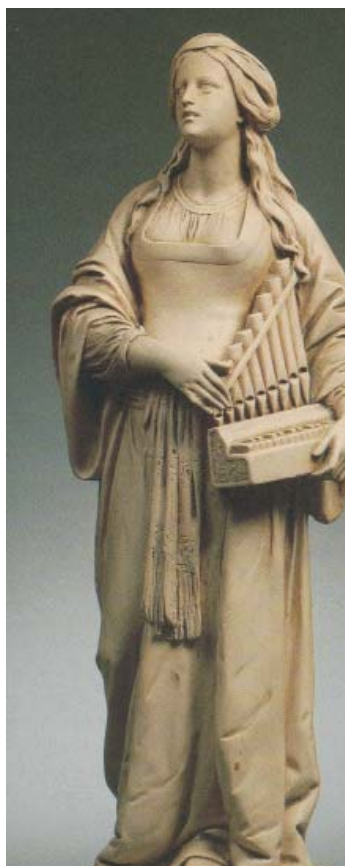
Cees Nooteboom zei hierover toen hij de Prijs der Nederlandse Letteren ontving uit de handen van koning Albert II: "Als de meerderheid zich niet meer herkent in de beelden die ooit gemeengoed waren, als de Bijbelse taferelen op schilderijen van Rembrandt onzichtbaar zijn geworden omdat vrijwel niemand meer weet wat daar nu eigenlijk wordt afgebeeld, dan zijn wij onze eigen Japanners geworden, dan lopen de meeste mensen rond in kerken en musea als blinden en hebben ze, net als een Japanner, een uitleg nodig."

Maar terug naar onze heiligen. Sint-Maarten en Sint-Niklaas zijn ook nu nog de bekendste en zij worden nog altijd vereerd. De feestdag van Sint-Maarten (11 november) wordt beschouwd als een merkeldag. "Nevels in Sint-Maartensnacht, maken de winter kort en zacht" is een van die spreuken. Wat men nu niet meer weet is dat met Sint-Maarten de tijd aanbrak van het slachten van de varkens. "Op Sint-Martijn slacht de arme zijn zwijn", is nog een van de spreuken die met Sint-Maarten te maken hebben.

Een mij onbekend en heel plezierig gebruik was het drinken van een borrel jenever tijdens het slachten en wel op drie vastgelegde momenten: de eerste als het zwijn uit de stal is gehaald en gereed staat voor de slachting, de tweede als het dode dier gebrand, geschrabd en gewassen op de ladder is gebonden en deze rechtgetrokken is, de derde als de ingewanden verwijderd zijn, de darmen gekuist en het geslachte dier in twee helften is gekapt. Een mooi en aangenaam ritueel!

22 november was dit jaar de dag dat ik tot mijn scha en schande de feestdag van mijn echtgenote vergat: Cecilia. Toen zij (Sint Cecilia, niet mijn echtgenote) huwde met Valerianus vroeg zij haar maagdelijkheid te mogen bewaren. Ze werd gearresteerd, niet omwille van het bewaren van haar maagdelijkheid, maar wel omdat zij voor haar huis het christendom predikte. De beulen probeerden haar met kokend water te vermoorden en toen dat niet lukte werd zij onthoofd.

(1) Prof.doct.K.C. Peeters. Eigen aard, 5de uitgave 1980 N.V. De Vlijt, Antwerpen, pag. 270-271.

Sint-Cecilia

In Rotselaar is er, zoals in de meeste gemeenten, een fanfare/harmonie met de naam Sint-Cecilia en het parochiaal koor noem zich ook het Sint-Ceciliakoor. Het weekeinde voor of na haar feestdag spelen de beide Rotselaarse muziekmaatschappijen, ieder apart natuurlijk, tijdens de mis opgedragen voor hun overleden leden. Het koor geeft ook telkens weer een concert rond deze periode. Dit omdat Sint-Cecilia de patrones is van zangers, musici, fanfares en instrumentenbouwers. Dit patronaatschap is gebaseerd op een verkeerde opvatting van de antifoön van de vespers op haar feestdag, die luidt: “Cantatibus organis Caecilia virgo in corde suo soli domino decantabat dicens fiat domine cor meum et corpus meum immaculatum ut non confundar”.

De verwijzingen naar het orgel (organis) en de zang (cantantibus) hebben te maken met het feestgedruis op haar bruiloft. De zin wil enkel zeggen dat zij zich te midden van de feestmuziek in haar hart enkel richt tot God in de hoop ook haar maagdelijkheid te kunnen bewaren.

Sint-Cecilia wordt voorgesteld in mooie gewaden, bijna steeds met een muziekinstrument: een orgel, harp, lier, viool ... Soms met een engeltje dat haar partituur vasthoudt.

Op 25 november wordt Sint-Katrien gevierd. Zij was goed gekend bij de landbouwers want “met Sint-Katrijn moeten de koeien aan de lijn”.

Zij is geboren eind 3de eeuw als dochter van koning Costus (Alexandrië). Ze werd na de dood van haar ouders, op slechts 18-jarige leeftijd gevangen gezet omdat ze haar geloof niet wilde afzweren. Volgens de verhalen zou ze dan een zeer geleerde discussie gehad hebben met vijftig wijze en geleerde filosofen die haar van haar geloof moesten afbrengen. Het onverwachte gevolg van deze discussie was dat zij er in slaagde deze

mannen te bekeren. Ze werd dan door keizer Maxentius tot de dood met het rad veroordeeld. Dat rad werd vernietigd door een engel waarna zij onthoofd werd. Toen zou er melk uit de wonde gevloeid zijn in plaats van bloed, dit als een teken van haar maagdelijke zuiverheid. Het verhaal gaat verder met de bewering dat deze melk de pest verdreef.

Door het winnen van de discussie met de geleerde mannen is zij de patrones van scholieren, leraars, filosofen, rederijkerskamers, theologen, advocaten en boekdrukkers. Door haar veroordeling tot het rad is zij ook de patrones van wagenmakers, pottenbakkers en molenaars. Omwille van de melk werd zij aangeroepen door moeders die geen melk hadden. Dit gebeurde ook bij hoofd- en tongpijn, migraine, zweren en kringvormige huidziekten (het zogeheten katrienerad of –wiel: belroos).

Wegens haar standvastigheid in haar geloof, gaf men het weer op die dag diezelfde eigenschap. Ik vond twee weerspreuken in dit verband: “Vriest het op Sint-Katrien, dan vriest het nog zes weken nadien” en “Doet Sint-Katrien haar witte mantel aan, ze blijft er zeven weken rond mee gaan”.

Sint-Andries brengt dan weer op 30 november ‘de vries’. Een andere weerspraak luidt: “Als Sint-Andries onder sneeuw moet bukken, zal het volgend jaar geen koren lukken”.

Andreas, de oudere broer van Petrus, is de eerste met naam genoemde apostel. In Joh.1:40-42 lezen we: “Andreas sprak tot Petrus: ‘Wij hebben de Messias gevonden’ en bracht hem bij Jezus.”

Hij is ook een ‘grote concurrent’ van de dokters : Kinkhoest, nekpijn, jicht, keelpijn en echtelijke onvruchtbaarheid kon hij genezen.

Hij wordt beschouwd als de zachtmoedigste van de apostelen en de heiligen. Daarom vroegen de meisjes op de avond voor zijn feestdag om in een droom hun toekomstige echtgenoot te zien. En op zijn feestdag zelf konden zij aan de knoppen van de struiken langs de waterkant zien of zij dat jaar zouden trouwen.

Wie nu nog wel gevierd wordt, is Sint-Elooi (1 december). Eligius is de patroonheilige van de goudsmiden omdat dat zijn beroep was. Hij is ook de patroonheilige van de hoefsmiden en veeartsen omdat hij een onwillig paard de poot zou afgesneden hebben en hem er nadien weer aangezet zonder dat er bloed vloeide.

Dit zou zich afgespeeld hebben in Brugge. Hij bezocht er de kerk die hij eerder had laten bouwen, maar hij wilde vooral zijn prachtige,

witmarmeren beeld zien, dat hij besteld had om onder de predikstoel te plaatsen.

Zijn paard verloor een hoefijzer. Hij klopte aan bij een smidse. Hij sprak de smid aan en zei: “Man, ik zie dat je niet veel tijd hebt. Als je ’t niet erg vindt, zal ik zelf wel een ijzer onder dat paard slaan. Mag ik even jouw materiaal gebruiken?”

Vloekend en grijslachend antwoordde de smid dat hij wel eens wou zien wat een priester met fijne, witte handjes er zou van terechtbrengen. Elooi zette zijn mijter af en verwisselde zijn bisschopsmantel voor een schootsvel. Hij trok een dolk en sneed in één reep de achterbil van het paard af en legde ze op het aambeeld. Tot grote verbazing van de smid was er geen druppel bloed te zien. Het paard bleef onverstoord op drie benen staan. Elooi sloeg dan in een mum van tijd het hoefijzer volgens de regels van de kunst aan de voet van het paard. Dan nam hij de paardenvoet, liep ermee naar zijn schimmel, zette het been er gewoon weer aan en kletste met zijn vlakke hand op de paardenbil. Het paard keek dankbaar naar zijn meester en hinnikte van blijdschap.

Dat had die smid nog nooit meegemaakt. “Goed gezien?”, lachte Elooi vriendelijk, “zo moet je paarden beslaan man!”

Maar het verhaal gaat nog verder. De smid wilde de methode van die vreemde reiziger gebruiken om het juist binnengebrachte paard van de Brugse burgemeester te beslaan. Het vervolg kan je al raden: na ‘de operatie’ stond hij met het bloedende paardenbeen in de handen voor de woedende burgemeester. Het ongelukkige paard lag met zijn drie andere benen in de lucht te klauwieren. Het bloedde als een gekeeld varken en de burgemeester van Brugge was een beroerte nabij.

De radeloze smid rende dan Elooi achterna. Hij viel op zijn knieën neer, vroeg vergiffenis voor zijn arrogante gedrag en smeekte de bisschop toch a.u.b. mee te komen om het paard van de burgemeester te helen. Sint-Elooi kwam dadelijk mee. Van een heilige kon je natuurlijk moeilijk anders verwachten. In de smidse pakte hij de paardenbil, sloeg er in de gauwte een kruis over, plakte de bil weer aan ‘t paard en gaf er nog een stevige klets bovenop. Gezwind alsof er nooit iets gebeurd was, sprong het dan weer recht.

“Smid, onthoud het goed”, vermaande Sint-Elooi, “Met Gods hulp kan je alles”. De verbouwereerde smid knikte deemoedig. Hij heeft zich bekeerd en boven zijn inkomdeur liet hij een bord aanbrengen met de tekst “God is meester boven alle meesters”. Boven de deur van de smidse lieten de

Sint-Elooi

smeden een beeld van Sint-Elooi plaatsen. Huis en beeld staan er nu nog altijd in de Smedenstraat!

Dat Sint-Elooi, in de tijd dat men op bedevaart ging om beroep te doen op heiligen, als gewezen smid aangeroepen werd tegen 'nagelgaten' (het volkse woord voor steenzweren) is niet te verwonderen. De mensen offerden hiervoor nagels of men ging naar Burst en Borsbeke op bedevaart waar in de kerk nagels van het ene bakje in een ander verplaatst werden. 'De kwaal overdragen' was immers een algemeen principe van de Volksgeneeskunde.

Op 4 december wordt Sint-Barbara gevierd. Omdat zij weigerde te huwen, sloot haar vader haar op in een toren. Ze liet dan een derde raam maken in de toren als teken van de Heilige Drie-Eenheid. Haar vader plaatste haar voor de keuze: het geloof afzweren of de dood. Ze koos voor het laatste, werd eerst gemarteld en daarna onthoofd door haar vader. De legende vertelt verder dat een engel haar de communie bracht in de kerker en dat haar vader als straf stierf toen hij door de bliksem getroffen werd.

Voor de Leuvense volkskunstgroep Reuzegom is Sinte-Barbara een jaarlijkse reden om te vieren. De groep beoefent het kruisboogschieten en kreeg op 22 november 1958 van het stadsbestuur de oorkonde om de naam 'Gilde van Sinte Barbelen anno 1488' toe te voegen aan haar naam. Deze gilde was in de middeleeuwen één van de 10 Leuvense 'hantboge-gilden'.

Op de feestdag van Sint-Barbara beginnen de zes donkere weken, drie voor Kerstmis en drie na Kerstmis. Gelukkig vallen in deze donkere periode ook de feesten waarop geschenken uitgedeeld worden. Het Sinterklaasfeest van 6 december is daarvan het eerste.

De volgende dag, op 7 december, wordt dan een andere 'zoete' heilige gevierd. Sint Ambrosius. Bij ons in Rotselaar is dat de feestdag van de Ambrosiusgilde. Hij is de patroonheilige van de imkers.

Zijn verhaal is ontroerend mooi: Er vloog een zwerm bijen boven de wieg van Ambrosius en ze druppelden honing in de mond van de baby. Geen weerspreuk over hem, maar men zegt wel dat zijn redevoeringen 'zoet als honing waren'.

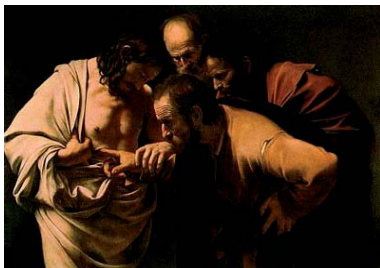
Drie volksheiligen wil ik nog vernoemen: Sint-Lucia (13 december), Sint-Begga (17 december) en Sint-Thomas (21 december).

Sint-Lucia wordt wegens haar naam (lux=licht) vooral aangeroepen tegen oogziekten.

De heilige Begga is de patrones van de begijnen, gewoon omdat haar naam lijkt op het woord 'begijn'. Zij werd in de middeleeuwen ten onrechte beschouwd als hun stichteres. Daarnaast is zij beschermheilige van hakkelaars en stotteraars (omdat haar naam lijkt op het Franse woord 'bègues' wat 'hakkelaars' betekent. Zij wordt speciaal vereerd in Andenne waar een bron vloeide, geheten 'des

Sint-Begga

Sint-Thomas

Poussins'; deze wordt naar haar genoemd 'Fontein van Sinte Begga'. Naar het schijnt is het water ervan heet in de winter en koud in de zomer.

We kennen ze allemaal, de uitdrukking 'ongelovige thomas'. Johannes schreef het verhaal en de apostel Thomas zei

niet te geloven dat Jezus uit de dood was opgestaan totdat hij zijn vinger in Jezus' wonden zou leggen.

Sint-Thomasdag, de kortste dag van het jaar, herinner ik me nog zeer goed van in mijn lagere schooltijd. Toen mochten wij onze meester buitensluiten. De deur werd slechts geopend nadat de meester iets beloofde. Dat was toen meestal voorlezen of een wandeling doen in plaats van les te geven.

Als laatste van al deze heiligenverhalen vermeld ik nog even de aloude en wondermooie traditie van de 'Gulden Mis', de 'Missa Aurea'.

Gulden Mis

Op de woensdag voor Quatertemper in het hart van de Adventstijd (14 december), werd 's ochtends vroeg vóór zonsopgang, enkel bij het licht van vele kaarsen, de Mis van Onze-Lieve-Vrouw in de Advent gezongen. Dit is de 'Roratemis' ofwel de 'Mis van de Onbevleete Ontvangenis', als deze dag in het octaaf van dit feest valt.

Door de eeuwen heen werd deze mis met grote plechtigheid opgedragen, en was bekend als de 'Gulden Mis', omdat de Kerk in deze mis de aandacht vestigde op de rol van de Maagd Maria in de Menswording, voor de katholieken het 'gulden mysterie' van hun geloof: Maria's FIAT, haar Jawoord bij de boodschap van de Engel. Een pracht van een verhaal over deze gebeurtenis ontstond in de Kempen. Als de priester zong "de Heilige Geest zal over U komen", werd uit de hoogte een duif over Maria neergelaten. Maar de onverwachte moeilijkheden bij de viering ontstonden toen de kat van de pastoor de duif oppeuzelde.

Is het misschien daarom dat de aanwezigen door het bijwonen van deze mis behoed werden tegen ongelukken?

Johan Lambrechts

AANKONDIGINGEN

Voor gedetailleerde info over de bals, feesten, evenementen en festivals tijdens de zomermaanden kan je terecht op onze websites: <https://www.instituutvlaamsevolkskunst.be> en <http://www.volksdansbals.vlaanderen>

Cursussen

Open Cursusdag Vendelen 2018

- Zondag 4 maart 2018 - VTI - Aalst

Meer info over deze cursus voor gevorderden vind je binnenkort op www.vendelen.net en www.instituutvlaamsevolkskunst.be

Vendeliersverbroedering 2018

- Zondag 25 november 2018 - Herentals

Sporthal Netepark - van 9u30 tot 16 uur

(aanvang om 9u30 - inschrijven vanaf 9u00)

IVV Activiteiten

Statutaire Algemene Vergadering

- Zaterdag 22 april 2018

Voor alle leden - Uitnodiging volgt !

UNESCO

IVV is geaccrediteerd door UNESCO als expertisecentrum voor Immaterieel Cultureel Erfgoed

COLOFON

Volkskunst is het kwartaalblad van het Instituut voor Vlaamse Volkskunst.

Jaargang 41 - nummer 4 - december 2017

Aan dit nummer werkten mee:

Stefaan Haesen, Gert Laekeman, Johan Lambrechts, Frans Monden, Machteld Van den Bossche en Henri Vannoppen.

Iedere auteur is inhoudelijk verantwoordelijk voor zijn of haar bijdrage.

Overname van artikels is toegestaan mits bronvermelding.

Het abonnementsgeld voor 2018 bedraagt 25 euro.

Buitenlandse abonnees betalen 35 euro.

Abonnees ontvangen elk kwartaal een of twee (naar keuze) gedrukte exemplaren en *Volkskunst* in digitaal formaat (mits opgave van een e-postadres). Je krijgt tevens een gepersonaliseerde toegang tot de IVV-website. Daarmee kan je aan het digitale archief van IVV: alle digitaal beschikbare publicaties, losse dansen, vendelreeksen, kledijbeschrijvingen en *Volkskunst*.

Abonnementsgeld over te schrijven op bankrekening IBAN nr. BE14 4163 0794 5183, BIC code KREDBEBB van IVV vzw, Dorpsstraat 83 te 9190 Stekene, met vermelding van 'Abonnement Volkskunst' en naam en adres van de abonnee indien verschillend van de betaler.

Proefnummers tijdschrift, alle info en bestelling van alle IVV-uitgaven:

IVV-secretariaat, Jubellaan 123, 2800 Mechelen, tel. 0496 593 523

e-post secretariaat@instituutvlaamsevolkskunst.be

of via de IVV website <https://www.instituutvlaamsevolkskunst.be> en de IVV webwinkel <https://webwinkel.instituutvlaamsevolkskunst.be>

Onze ereleden:

Ere-voorzitter: Frans 'Sus' Geens (†2013)

Ereleden: Adriaan Claeys (†2002), Marc De Maertelaere, Dree Pauwels (†2016), Andrea Sterck, Gilberte Van Espen, Renaat Van Overbeke (†2017) en Etienne Vankeirsbilck.

VOLKSKUNST

INSTITUUT VOOR VLAAMSE VOLKSKUNST

INHOUD

EDITORIAAL - Tijdloze volkskunst	1
SPROKKELINGEN - In Memoriam Renaat Van Overbeke	5
ARCHIVEREN.	7
IVV verhoogt de zichtbaarheid van Vlaamse volkskunst via ODIS.	7
REDACTIONEEL	9
Volkskunst in een nieuw jasje	9
Beste wensen.	9
INTERVIEW - Een gesprek met Iris Raspoet	11
WERKING IVV	15
Ereleden 2017 - vervolg	15
IVV Website en Sociale Media	16
ADVERTENTIE	18
STREEKDRACHTEN	19
De 'bourgeoisie rurale' of de pachters en het dienstpersoneel in het midden van de 18de eeuw met hun statussymbolen en hun kleding in Midden- Brabant, speciaal in Kampenhout en omgeving	19
ADVERTENTIE	30
VOLKSVERHALEN - Verhalen uit de advent	31
AANKONDIGINGEN	39
Cursussen	39
IVV Activiteiten	39
UNESCO	40
COLOFON.	40